

The concept of psychologism and the role of psychological analysis in American and Uzbek literature

Ziyeaeva Shirin

Researcher, Uzbek State University of World Languages

Abstract

Literature is considered one of the most powerful forms of art in revealing the human psyche and in the artistic analysis of the inner world of the individual. In any literary work, alongside the chain of events, the inner experiences of the protagonist, their suffering, dreams, and hopes are also depicted. This process is called psychologism, and it has developed as a distinct field within literary studies. Psychologism determines not only the aesthetic but also the philosophical foundations of the literary process..

Kirish

Adabiyot inson ruhiyatini ochib berishda va shaxsning ichki dunyosini badiiy tahlil qilishda eng ta'sirchan san'at turlaridan biri hisoblanadi. Har qanday asarda voqealar zanjiri bilan bir qatorda qahramonning ichki kechinmalari, iztiroblari, orzu va umidlari ham tasvirlanadi. Ana shu jarayon psixologizm deb atalib, u adabiyotshunoslikda alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan. Psixologizm adabiy jarayonning nafaqat estetik, balki falsafiy asoslarini ham belgilab beradi. Adabiyot inson ruhiyatining badiiy ifodasidir. Har bir yozuvchi voqeilikni tasvirlar ekan, insonning xatti-harakatlari bilan bir qatorda uning ichki olamini ochib berishga ham intiladi. Ana shu jarayonni ifodalovchi tushuncha psixologizm deb ataladi. Adabiyotshunoslikda psixologizm — bu qahramonning ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari va tafakkur jarayonlarini chuqur tahlil qilishga asoslangan uslubdir.

Psixologik tahlilning badiiy asarda tutgan o'rni nihoyatda katta. Chunki u qahramonlarni jonli, murakkab va haqiqiy inson sifatida ko'rsatadi. Mazkur maqolada Amerika va o'zbek adabiyotidagi psixologizmning shakllanishi, o'ziga xos xususiyatlari hamda ularning o'xshash va farqli jihatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Amerika adabiyotida psixologizm XIX asr oxiri va XX asr boshlaridan boshlab faol rivojlana boshladi. Buning asosiy sababi o'sha davrda psixologiya fanining mustaqil ilmiy sohaga aylanishi va badiiy adabiyotga kuchli ta'sir ko'rsatganidir. Masalan, amerikalik faylasuf va psixolog Uilyam Jeyms tomonidan ilgari surilgan "stream of consciousness" (ong oqimi) nazariyasi badiiy adabiyotda keng qo'llaniladi.

Bu usul orqali inson tafakkuri, xotiralari, orzulari va hissiy kechinmalari ketma-ketlik va mantiqiy izchillikdan tashqarida, xuddi haqiqiy, ba'zi o'rinlarda betartib ong jarayonlariga o'xshash tarzda tasvirlandi. Uilyam Folknerning "The Sound and the Fury" romani, Jeyms Joysning "Ulysses" asari, shuningdek, Xemingueyning qisqa jumlar orqali ichki kechinmalarni ifodalash uslubi psixologik tahlilning yorqin namunalaridir.

Shuningdek, Deniel Kizning "Flowers for Algernon" romani insonning aql va his-tuyg'ularidagi o'zgarishlarni chuqur psixologik tahlil orqali yoritib bergani bilan mashhurdir. Bu jihatlari Amerika adabiyotida psixologizmning yetakchi yo'nalishlardan biriga aylanganini ko'rsatadi.

O'zbek adabiyotida psixologizmning ildizlari mumtoz adabiyotga borib taqaladi. Alisher Navoiy g'azallarida, Boburning "Boburnoma"sida inson qalbining nozik kechinmalari, muhabbat, iztirob va umid kabi holatlar keng ifoda topgan.

XX asr o'zbek adabiyotida psixologizm yangi bosqichga ko'tarildi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida qahramonlarning ruhiy iztiroblari, muhabbat va vijdon o'rtasidagi kurash psixologik tahlil vositasida beriladi. Cho'lponning "Kecha va kunduz" asarida esa inson qalbining iztiroblari va orzulari poetik ifoda etiladi. Oybekning "Navoiy" romani, Tohir Malikning "Shaytanat", O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari", "Ikki eshik orasi", "Tushda kechgan umrlar" asarlari psixologizmning zamonaviy o'zbek adabiyotidagi yorqin namunalaridan hisoblanadi. Bu davr adabiyotida psixologizm yanada chuqurlashdi. Ichki monolog, ruhiy

kechinmalarni tasvirlash, o'zini-o'zi tahlil qilish kabi usullar yozuvchilarning badiiy uslubida keng o'rin oldi. Bu esa o'zbek adabiyotining jahon adabiy jarayoniga uyg'unlashganidan dalolat beradi.

Amerika va o'zbek adabiyotidagi psixologizm o'rtasida o'xshashliklar ham, tafovutlar ham mavjud. O'xshash jihati shundaki, har ikkala adabiyotda ham qahramonning ichki dunyosini ochishga katta e'tibor qaratiladi. Qahramonlarning qaror qabul qilish jarayonlari, ruhiy iztiroblari, muhabbat va umid singari kechinmalari asarlarda markaziy o'rinni egallaydi.

Biroq farqli jihatlar ham mavjudki, Amerika adabiyotida psixologizm ko'proq tajribaviy shakllarda — ong oqimi, ichki monologlarning murakkab konstruksiyalari orqali namoyon bo'lsa, o'zbek adabiyotida u milliy ruh, an'anaviy obrazlar va ijtimoiy muammolar bilan uzviy bog'langan holda ifodalanadi.

Shuningdek, Amerika yozuvchilarida individual ong jarayonlari markazda bo'lsa, o'zbek yozuvchilarida ko'pincha inson ruhiyati ijtimoiy sharoit va milliy qadriyatlar bilan uyg'unlikda tasvirlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Keyes, D. *Flowers for Algernon*. – New York: Harcourt, Brace & World, 1966.

Fishel, J. R. (1950). *Psychoanalysis and American Literature*. New York: Columbia University Press.

Fromm, E. (1951). *Psychoanalysis and Literature*. New York: Rinehart & Company.

Nazarov Sh. *Adabiyot nazariyasi asoslari*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2018.

Saidova, M. *XX asr Ingliz adabiyotida psixologizm*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

Qodirov, B. "Adabiyotda psixologizm masalasi." – *Filologiya masalalari*, 2021, №3, 34–41-betlar.